

VÁMSZER GÉZA EMLÉKEZETE

(1896. augusztus 13. – 1976. szeptember 21.)

Pontosan és bölcsen, meggyőző küldetéstudattal fogalmazta meg önmaga helyét a hazai művelődés- és művészettörténet palettáján, amikor lapunk 1975/11-es számában a rá jellemző szerénységgel így vallott: „Úgy gondoltam, hasznosabb munkát végzek ezeknek, mármint a néprajzi adatgyűjtéseknek lejegyzésével, rajzolásával, mintha egy középszerű festőművésszel gyarapítom az erdélyi magyar festők számát”.

Most, születésének centenáriumán, csíkszeredai tanárkodása idején, életének leggyümölcsözőbb korszakában kifejtett tevékenységének kvintesszenciáját nyújtó tanulmányát adjuk közre, amelyet kevéssel halála előtt fogalmazott meg.

Néprajzi dolgozatain, könyvein, festményein kívül emlékét őrzi a Csíkszeredai Székely Múzeum alapgyűjteménye, az Egyesítő lábánál épült fatornácos, zsindeyes, székely stílusú menedékház, Csíkvármegye Turisztikai Kalauza és Térképe (1934), Szakadát című, 1940-ben kiadott, a Szeben megyei Oltszakadát nevű szórványközségről szóló, mindmáig egyedülálló falumonográfiája, sok szép kisgrafikája, valamint immár korosodó sok-sok tanítványának emlékezete. G. D.

Néprajzi, népművészeti, múzeumi és háziipari mozgalmak Csíkban a két háború között

Noha csak 1929. szeptember 1-től éltem Csíkszeredán és 1941 áprilisában kerültem onnan Kolozsvárra, ez a 12 év elegendő volt ahhoz, hogy megismerjem a tájegység életét. Egyrészt azért, mert ez idő alatt tevékenyen részt vettem Csík társadalmi életében, másrészt, mert az erdélyi magyarság hasonló szervezkedéseit, mozgalmait a magyar vezetőemberek nyilatkozataiból, előadásaiból és a korabeli sajtóból alkalmam volt megismerni.

1922–26 között Nagyszebenben tanárként működtem, ahol a közismerten jól szervezett szárszok ily irányú tevékenységét mintegy belülről láthattam (l.: Az erdélyi szárszok ifjúság c. beszámolómat. Erdélyi Fiatalok 1931/3). De a háborút követően megfogyatkozott magyarság is az első bódulat után, rövidesen szintén újonnan szervezkedett e városban. Egyetlen kultúregyesületbe (Polgári Kör) tömörült. Ez az egyesület minden szebeni magyart felvett ifjúsági és felnőtt tagozatára, társadalmi hovatartozásra való tekintet nélkül. Az ifjúsági tagozatot felnőttek vezették és ellenőrizték. A szebeni magyarság átvette a szárszoknál már régóta be-

vált szomszédügyi (Nachbarschaft) szervezet szokásait, gyakorolta a természetjárást és a Wandervogel nevű szervezet célkitűzéseit követte. Ez utóbbinak tagjai falusi vándorlásaik alkalmával ismeretséget, barátságot kötöttek népüknek falusi ifjúságával, lefényképezték a falusiak házait, viseletét és egyéb népi alkotásait. Tehát azt cselekedték, amit mi magyarok később falukutatásnak neveztünk.

1926–29 között Székelyudvarhelyen éltem. E három év alatt végre közelebbről is megismerhettem a székely népet, a székely falusi és városi életet. Szerencsémre már évek óta itt élt a Szepességéből származó és itt benősült rajztanár Haáz Ferenc Rezső, aki szabadidejében bejárta a környék falvait és ott néprajzi, népművészeti adatokat gyűjtött, tárgyakat rajzolt és festett. Tanulmányai is jelent meg a lövétei népviseletről a sepsiszentgyörgyi múzeum Emlékkönyvében (1929). Falujárásai közben tanítványai segítségével sok népi használati tárgyat és népművészeti alkotást gyűjtött össze, amelyeket a Ref. Kollégium egyik üres tantermében helyeztet el.

Igen sokat tanultam Haáz F. Rezsőtől és nagyrészt az ő példáját követve, kerékpárral magam is sok falut felkerestem, sokat rajzoltam, sok jegyzetet készítettem a látottakról. Addig mint festő kerestem a szép tájakat, ettől kezdve a néprajzos, a székely népelet rajongója szemével kutattam a lerajzolásra érdemes tárgyakat.

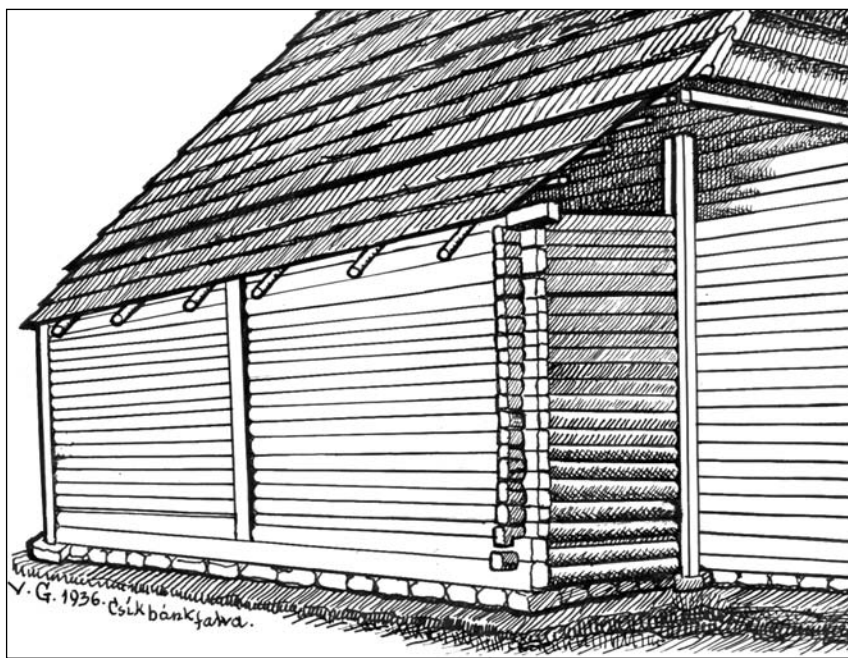
Tehát ilyen előzményekkel és értékes ismeretekkel kerültem 1929 szeptemberében Csíkszeredába, ahol már érdekes és hasznos mozgalmak indultak meg a népművészet, a háziipar, sőt egy múzeum létesítése érdekében.

Mindenekelőtt felkerestem Zsögödon Nagy Imre festőművészt, akivel együtt diákoskodtam a budapesti Képzőművészeti Főiskolán. Általa kerültem kapcsolatba Domokos Pál Péterrel, aki csobotfalvi lévén, sok embert ismert és aki sok csíki faluban rendezett „szóttos-bált”. Arról is nevezetes volt, hogy több ízben bejárta a közeli moldvai csángó falvakat, ahol néprajzi, de főként népzenei adatokat, ritkaságokat gyűjtött. Pár nap múlva Nagy Imre egy volt iskolatársához és jó barátjához, Gál Ferenc tanítóhoz vitt el Csíkpálfalvára, aki nemcsak a székely

népművészet iránt érdeklődött, hanem neves festők és szobrászok alkotásait is gyűjtötte. Később 100-150 művészi értékű kép és szobor birtokában, országos híru műgyűjtő lett.

Ezek az ismeretségek meleg barátsággá fejlődtek, a barátságból pedig nagy tervek születtek, sőt rövid időn belül megvalósításukra is sor került. Először is megalakítottuk a Csíki Székely Múzeumot és elhatároztuk, hogy a következő 1930. év pünkösdjén – amikor a búcsúra amúgy is sokezer ember jön el – Csíksomlyón egy Székely Népművészeti Kiállítást rendezünk. E célra alkalmas épület, az emeletes hajdani somlyói „székház” (megyeháza), ekkor épp üresen állott. Amikor ugyanis a csíki új megyeháza épülete Csíkszeredán felépült, és a megyei hivatal abba beköltözött, a somlyói épület az erdélyi római katolikus Státus tulajdonába ment át. Az egyház itt egy rosszul szervezett háziipari szövészeti üzemet létesített, ami a háború után csődbe is jutott. Így az egész épülettömböt, udvarával, kertjével együtt eladta egy volt Csík megyei román prefektusnak, aki szintén nem tudott mit kezdeni vele, s így 1940-ig üresen állott. A prefektus kérésünkre a nemes célt tekintve az épületet és az udvart díjmentesen rendelkezésünkre bocsájtotta. Kiállításunk rendezéséhez és sikeréhez dr. Pál Gábor országgyűlési képviselő és felesége személyében tekintélyes pártfogóink is akadtak, akik lelkesedéssel és hozzáértéssel támogatták ügyünket.

Fáradhatatlanul jártuk a falvakat, a lakóházak és templomok sötét és piszkos padlásait, régiségek után kutatva. Amit érdemesnek tartottunk a kiállításon bemutatni, azt nyugta ellenében kölcsönkértük és szekerekre rakva boldogan vittük a somlyói kiállítási épület udvarára. A beérkezett tárgyakat tárgykörök szerint csoportosítva Domokos Pál Péter tervei szerint 14 szobában helyeztük el. Külön érdekessége volt e kiállításnak az, hogy nemcsak holt tárgyakat állítottunk ki, hanem ahol lehetett egy-egy hozzáértő ember bemutatta néhány háziipari munka menetét is. Így az egyik szobában falusi asszonyok a hazulról hozott szövőszékeiken (osztóváta) elejétől végéig bemutatták a szövést. A másik szobában egy

Csúr mögötti fedett szín, boronafából Csíkbanfalván – V. G. 1936.

dánfalvi fazekas korongját állították fel, az udvaron pedig égető katlant építvén, az agyagedények, a kancsók (bokályok) stb. készítésének módját mutatta be. Ennek külön érdekessége volt, hogy művész hajlamú emberek egy-egy kancsó, tányér díszítését saját elképzelésük szerint festették meg. A kész agyagedényeket a rendezőség eladta a közönségnek. Szintén agyaggal, de külön teremben dolgozott a még ma is élő (azóta elhunyt, 1891. febr. 12 – 1979. okt. 24., szerk. megj.) makfalvi népművész, Vass Áron állatszobrász. Egy másik helyiségben a csíkkozmasi Kristó János fafaragó népművész mutatta be kész munkáit és munkamódszerét. Az egyik szoba tele volt régi (15–19. sz.) csíki egyházművészeti emlékekkel (kegyszerek, miseruhák, szobrok, szárnyasoltár-törödékek, festmények), amelyek nagy része népi, helyi alkotás és a szakembereknek sok meglepetéssel szolgált.

Nagy Imre festőművész itt mutatta be talán első egyéni képi kiállítását. Itt említtem meg azt, hogy a rendezőség a kiállítás egyes részleteiről készült fényképfelvételeket (14 db.) albumba beragasztva árusította, amelynek belső lapját Nagy Imrének egy lendülettel vezetett útjára fameszete díszítette.

Várakozáson felüli sikere volt a kiállításnak, nemcsak a környező falvakból, de még a távoli vá-

rosokból is sokan eljöttek a népművészet lelkes barátai, de néhány szakember is.

A kiállítás bezárásakor, az anyagnak kb. a felét sikerült a tulajdonosok beleegyezésével visszatartani az állandó Csíki Múzeum számára. Ezt az anyagot öt teremben újrarendeztük, sőt később igyekeztünk mind újabb és újabb tárgyakkal bővíteni, ami a kiállítás nagy sikere után nem volt nehéz. Sokan önként ajánlották föl otthon levő emléktárgyaikat. Az ajándékokat a Csíki Lapok c. hetilapban a nyilvánosság előtt is megköszöntük az adományozónak.

Miután a múzeumi anyagot elrendeztük, a vezetőség székely tárgyú ismeretterjesztő és szakelőadások rendezésével kibővítette tevékenységét, ugyanakkor szorgalmazta egy Csík megyei Magyar Ház (Művelődési Ház) építését és szervezését Csíkszeredában. A múzeum a Csíki Múzeum és Kultúregylet nevet vette fel. E fent leírt mozgalomnak hírért az erdélyi városok heti- és napilapjai lelkesedéssel üdvözölték. De minket most főként az érdekel, hogy Csík, Gyergyó, Kászon falvaiban és a Székelyföld többi részén milyen eredménnyel folytatódott e mozgalmak? Lelkes tanítónők már korábban bevezették a kézimunkaórákon a régi székely dupla keresztzemes hímzések begyakorlását, most egyesek a szövést is kezdték tanítani a nagyobb leány-

káknak. Ezenkívül gyakorolták a székely táncokat és az eredeti régi népdalokat is énekelték. Ünnepelemek alkalmával a közönségnek is bemutatták ezeket. Szóttés-bálokat is rendeztek, amelyeken kötelező volt a népviseletet. (Szóttés-bál Csíkszentgyörgyön. Csíki Lapok, 1930. ápr. 27.) Ezekben az években élmény volt egy-egy iskola tanév végi kiállítása és záró ünnepele.

A nagy kiállításnak, a múzeum alapításának, a sok előadásnak és a megjelent cikkeknek, hozzászólásoknak egyik legnagyobb eredménye az volt, hogy lelkes nők megrendezték minden év tavaszán az ún. Ezer székely leány napot, amikor is a lányok falvanként oszlopokba tömörülve, énekszóval végigvonultak a város két főutcáján, majd kimentek Somlyóra. Ott a rendezők megvendégelték őket. Egy kis pihenő után következett a táncsoportok szereplése, fellépése. E célra az U alakú egyemeletes múzeumépület belső udvarán egy kb. 15x15 m nagyságú és 1 m magas dobogót, színpadot állítottak fel vastag deszkából. A közönség szerencsésebb része a múzeumépület földszinti és emeleti árkádsoraiból és ablakaiból, a tömeg pedig a dobogót körülvéve nézte a táncosokat.

E rendezvény serkentőleg hatott a falvakban még fennmaradt népi táncok és dalok felkutatására és begyakorlására. Mivel sok faluban a más vidékekről ideszármazott tanítónők nehezen sajátították el a helyi táncok mozdulatait és főként azoknak különleges ütemét, szükségesnek mutatkozott egy a székely táncokat ismertető könyvecske kiadása, ennek ki nyomtatására azonban sajnos csak 1937 tavaszán került sor. (Bándy Mária és Vámszer Géza: Székely táncok. Kv., 1937.)

Ez a népi művészethez, a népi viselethez való ragaszkodás anynyira a levegőben volt már, hogy mindenki, aki tehetett a maga munkakörében ebben a szellemben tevékenykedett. E sorok írója is a rajz- és kézimunkaórákon így igyekezett tanítani és nevelni az ifjúságot. A főgimnáziumban a régi szép rajztermen kívül két helyiségből álló kézimunka-műhelyt rendeztek be az alagsorban, ahol a miniszteri utasítások szerint, de a helyi viszonyok figyelembevételével asztalos gyalupadokat és egy esztergapadot, meg-

felelő szerszámokat bocsátottak rendelkezésünkre. Az ezermesterkedésükről, kézügyességükről híres székely ifjak, akik ebbe az iskolába jártak, irányításom mellett meglepően ügyes falusi tárgyakat barkácsoltak össze. Lakóházak, csűrök, szekerek, szánok, szövőszékek és festett tulipános bútorok egy-két arasznyi méretben, bámulatos megfigyelőképességről tanúskodtak. Az iskola év végi rajz- és kézimunka-kiállításai minden évben nagy látogatottságnak örvendtek. Egy hajdani vendiák egyszer, egy ilyen kiállítás megtekintése közben a következőt mondta: „Boldog a mai ifjúság, hogy az iskola lehetőséget ad a gyermekeknek barkácsolásra”.

A helyettesítési órákat is felhasználtam a fent említett cél érdekében. Mivel a tanulók zöme a környező falvakból való volt, gyakran papírt-ceruzát vétettem elő velük, egy-két kérdést tettem föl nekik a helyi szokásokkal kapcsolatosan. Így nemcsak magamnak gyűjtöttem néprajzi adatokat, hanem őket is hozzászoktattam ahhoz, hogy a számukra természetes és jelentéktelennek tűnő adatok a néprajztudomány számára fontosak és ezért érdemes velük foglalkozni.

Ugyanezt tettem az 1930-ban megalakult Csíki Turista Egyesületben is, amelynek elnöke voltam. Gyakran rendeztünk munkakirándulásokat. Már az első évben az Egyesüknél egy fatornácós székely stílusú házat építettünk menedékház céljára. 1932-ben pedig egy gótikus stílusú kápolnát építünk ki a gyeplő alól, a Xántus-kápolnát. 1933 tavaszán sok ezer környékbeli lakos jelenlétében, nagy ünnepség keretében lepleztük le az egyesület által felállított emlékkövet. Erre a felemelő hangulatú rendezvényre sok falu táncsoportja jött el saját zenekarával, de mivel nem volt dobogó felállítva, csupán a sima gyepon vidaghattak. Hálásan gondolok vissza arra a sok jóakarátú, értékes adatközlőre, akik munkámban rendszeresen segítettek. Szabadidőmben fanatikus lelkesedéssel jártam a falvakat, jegyeztem, rajzoltam és fényképeztem, s így sok néprajzi anyagnak jutottam a birtokába. Néhány cikket is megjelentettem a helyi lapokban, majd a kolozsvári Keleti Újság és Ellenzék vasárnapi szá-

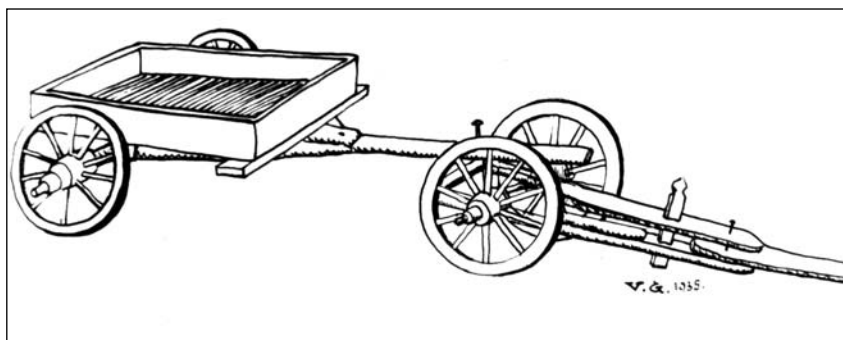
maiban. Azért, hogy a tanuló ifjúság soraiból útitársat, munkatársat vagy esetleg utódot neveljek magamnak, 1931. június 23. és 29. között falutanulmányi kirándulást szerveztem Alcsíkon. E kiránduláson négy fiatal tanár és 13 tanuló vett részt, akik esténként a meglátogatott faluban a gyűlésteremben, vagy ott, ahol volt, a kultúrházban tréfás előadásokkal, énekszámokkal és szavalatokkal szórakoztatták a közönséget. Minden faluban felkerestük a nevezetesebb épületeket, ahol a helybeli vezetők (tanítók) ismertették falujuk érdekesebb néprajzi, népművészeti tárgyait, különlegesebb népszokásait. (Beszámoló az alcsíki falutanulmányi kirándulásról, Csíki Lapok, 1931. július 5.) Hasznosnak és tanulságosnak ítélte mindenki ezt a csíki Erdélyben talán az első magyar falutanulmányi kirándulást. A kolozsvári Ellenzék 1940. febr. 11-i számában hosszú cikkem jelent meg Az erdélyi magyarság hűszéves falumunkája címmel. Ebben a magyar falukutatás tervszerűtlenségét és központi irányító szerv hiányát kifogásoltam.

Mivel a csíki falvak templomai, kápolnái, udvarházai többnyire helyi kőművesek, kő- és faragók, festők (állítólag volt egy somlyói festőiskola) munkái, sok magyaros népi díszítőelemet lehet rajtuk és bennük találni. Ezért úgy éreztem, hogy ezek is a székely néprajz, a népművészet érdeklődési körébe tartoznak, így ezeket is tanulmányoztam, lerajzoltam, lefestettem, lefényképeztem. Templommonográfiát írtam a csíkelnei Szent János-templomról (Debreceni Szemle, 1934. 8. sz.). Lefestettem e templom 104 kazettából álló deszkamennyezetét, majd felismervén a már dűledező csúcsíves templom értékeit, mozgalmat, gyűjtést indítottam megmentése érdekében, ami két-három év alatt sikerült is.

1933 nyarán Csíkszeredán találkoztam dr. Millekker Rezső debreceni egyetemi tanárral, aki addig gyűjtött néprajzi anyagot átnézvén, felhívta figyelmemet az érdekes régi székely falutelepülésekre, a tízesekre, a zsákutcákra. Ettől kezdve a falvakban ezeknek a keresését és lerajzolását is tervbe vettem. A vele való tárgyalás közben döböntem rá arra, hogy nálunk Erdélyben nincsen

magyar néprajzos szakember, akihez egy kezdő néprajzos tanácsért, irányításért fordulhatna. Roska Márton híres kolozsvári régész, érezvén ennek hiányát, írt egy kis buzdító tanulmányt, amelyet a Minerva nyomda: Néprajzi feladatok Erdélyben címmel 1930-ban kiadott. A Minervának egy másik értékes kiadványa is volt, amelyet Tóth István: A magyar díszítés alapformái címmel írt és rajzolt, de ez csak 1939-ben jelent meg. A két háború között Csíkbán csak a fazekasságot és a szövést lehetett, mint háziipart számításba venni. De míg a két szomszédos faluban, Csíkmadarason és Csíkdánfalván ekkor csak néhány öreg fazekas működött, addig minden faluban, minden házbán volt szövőszék s minden nő tudott kender, len, gyapjút és gyapot szállal szőni, mert a lakosság, főként a nők zöme még saját háziszötteseiből készített vagy varratott ruháknak járt. Ezeken kívül szőttek takarónak való pokrócot, az ún. csergét vastag gyapjuszálból és festékest (székely festékes szőnyeget) vékonyabb gyapjuszálból. Ebben az időben a székely festékest már csak Csíkbán tudták egyes öreg asszonyok szőni, más vidékeken már kiment a divatból. E szőttesek szépségét két városi asszony felismerte és megrendelésre szőttetett néhányat, amelyeket részben lakásukban használták fel, részben más városokban élő rokonoknak, ismerősöknek küldtek el. Az egyik asszony épp a már említett Gál Ferenc felesége, a másik pedig a Budapestről ideszármazott Pál Gáborné.

Gál Ferencné csíkpálfalvi születésű volt és már kislány korában látta és megtanulta a szövést. Férjhez menvén a szintén pálfalvi Gál Ferenc tanítóhoz, az első világháború utáni években házukba sok városi, sőt külföldi ember is eljárt. Ezek között Nagy Imre révén sok festő, szobrász, művészi érzékű ember is akadt, akik megvásároltak egy-egy festékest. A végén nem győzte őket a maga kezével megszőni, kiadta a rendelést pálfalvi szövőasszonyoknak. De a gyapjufonal festését és a minta színösszetételének megválasztását nem bízta rájuk, hanem továbbra is maga végezte. Idővel a régi minták közül főként azokat szőttette meg sőt maga is terve-

Kordé és taliga Csíkbán. V. G. 1935.

zett újszerű mintákat, amelyeken a festékesnek nemcsak két szélén volt keret, hanem mind a négy oldalán. Lassacskán már a hímzéseken néha előforduló alakos (figurális) mintákat is megtervezte kockás papíron és megszőttette festékesnek. Még egy újítást vezetett be: mivel a falusi szövőszékek csak 60–70 cm szélesek és az ágyterítőket két a közepén összevarrott szélből kellett készíteniük, csináltatott magának néhány 1,80–2,00 m széles acélbordás szövőszéket s így kiküszöbölte a közepén levő összevarrást. Gál Ferencék pár év múlva Gyergyószentmiklósról kerültek, de ott is folytatta a festékesek szőttetését, az általa betanított asszonyokkal. Pál Gáborné pár évvel később inkább csíkszentkirályi és csíkszentimrei asszonyokkal szőttetett festékeseket. Ő a régi minták szőttetésénél maradt, legfeljebb nagy gondot fordított a festékesek eredeti és szép színösszetételére. Budapesti lévén, sok festékest juttatott ki oda. A szövőnők – bár elég kicsi volt a munkabérük – igen hálásak voltak a nekik juttatott pénzért, mert szabadidejükben, főként télen dolgoztak. Leányikat, leányunokáikat is betanították erre a munkára, amit ekkor már csak az öregebbek tudtak.

A régi burjással (növényi festékanyag) való festést fokozatosan kiszorította a bolti, a vegyi festékanyag, legfeljebb a diókopárcsot (a dió zöld burka), a szalmát, a hagyma héját és néhány virág szíromlevelét használták festésre.

Amikor Pál Gáborné 1935-ben meghalt, férje felajánlására feleségem vette át az ő szerepét, a megmaradt gyapjút, sőt szövőasszonyait is. A Tordán élő Bethlen Máriától feleségem igen sok megrendelést kapott. Ezeket a festékeseket ő Budapesten és Svájcban

értékesítette. Feleségem csak 1941 őszéig dolgoztathatott, amikor is egész családom Kolozsvárra költözött. Szerepét őutána senki sem vette át, viszont az asszonyok már maguktól is szőttek eladásra festékeseket, legfeljebb kevesebbet.

A szövő háziiparral kapcsolatosan megemlítem, hogy Salamon Ferenc Csíkszentgyörgyön, 1930-ban fonó- és szövőüzemet állított fel, hogy ezzel a régi, lassú módszert meggyorsítsa (I. Csíki Lapok, 1930. szept. 28. és 1930. okt. 19. sz.)

Befejezésül még csak annyit, hogy a szépen induló munka a múzeumban pár év múlva megrekedt. 1932-ben Domokos Pál Péter Kolozsvárra került, Gál Ferenc és felesége Gyergyószentmiklósról költözött, Pál Gáborné pedig 1935-ben meghalt. Ketten maradtunk Nagy Imrével, aki viszont időközönként hosszabb-rövidebb időre tanulmányutakra ment (Budapest, London). A múzeum épületében csak egy házfelügyelő lakott a családjával. Nála voltak a múzeumi helyiségek kulcsai. Időnként én is ki-kijártam, főként, ha bejelentett, távolról jött szakemberek, vagy kirándulócsoportok jöttek a múzeumi tárgyak megtekintésére. Több ízben is járt lent a budapesti dr. Balogh Jolán művészettörténész, akit főként az egyházművészeti tárgyak érdekelték s így Keöpeczi Sebestyén József mellett az ő személyében volt még egy szakemberünk, aki szaktudásával segített bennünket a művészeti emlékek stílustörténeti és korszakolási adatainak megállapításában (I. Balogh Jolán: Az erdélyi renaissance I. köt. Kv., 1943).